

event of the first one is the creation of the Association of Academic Museums and Galleries in the United States. The second stage was caused by the scientific debate about the «crisis of university museums»; promotional associations were formed in the UK, Australia, the Netherlands on this wave. The «Universeum», which runs a European university heritage in general, also was founded. The Committee of University Museums and Collections of the International Council of Museums (UMAC ICOM) was created in 2001 and marked the beginning of the third phase (till nowadays).

Keywords: museum, collection, higher educational establishment, university, promotion, association.

Подано до друку: 11.04.2013 р.

УДК [7.046.3:271.2-523.47]:94(477.51)«18/19»

Т.А. МИКОЛАЙКО

Іконописні лавки та майстерні у Чернігові наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У статті розкривається питання про розвиток іконопису в Чернігові на прикладі приватних іконописних майстерень й іконних лавок, які працювали в місті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., та проблеми, які існували в іконописному живописі.

Ключові слова: ікона, іконописна майстерня, Спархїальний цензурний комітет, народна ікона.

Місто Чернігів зберегло розкішні собори з фрагментами фрески, олійним живописом і ошатними іконостасами. Малярі й іконописці, які оздоблювали храми, створювали ікони для іконостасів, чи просто для храмів, були найчастіше приїжджими або місцевими. Їх імена залишалися переважно невідомими. Тому сьогодні, мабуть, необхідно звернути увагу на розгляд питання про розвиток іконопису на Чернігівщині на прикладі іконописних шкіл чи майстерень.

Нині дуже мало фундаментальних праць, присвячених місцевим іконописним центрам, їх майстрам. Проблемаю наукового вивчення чернігівського іконопису у ХІХ ст. була нестача фахівців, тому основна інформація відома з рукописних джерел таких установ, як консисторія, де матеріал записували церковні діячі. Про місцевий іконопис можна черпати матеріал з місцевої преси, заміток знавців церковної старовини та краєзнавців. Користуючись такими незначними джерелами все ж спробуємо більш конкретно дослідити тему про іконописні школи Чернігівщини і, можливо, відкрити нові імена мистців станкового живопису.

Загалом, ікони на Чернігівщині були привозними, але значна частина створювалася на місцях.

Перші ікони потрапляли до християнізованої Київської Русі з-за кордону і мали риси характерні для візантійського іконопису. Їх замовляли князі, боярська знать у іноземних майстрів. Віруючі ходили на прощу до святих місць, купували там святі образи, везли їх на батьківщину, або навпаки в знак благочестя залишали ікони в дар окремим церквам і монастирям інших країн.

Дуже мало відомо про станковий живопис Києва, Чернігова, Галицько-Волинського князівства у XI–XII ст., але письмові джерела свідчать, що мистецтво писання ікон було розвинено у Києві й поціновувалося і шанувалося за його межами. Тож, популярність київських майстрів була дуже великою.

Від давнього церковного живопису Чернігівщини частково збереглися деякі фрескові фрагменти XI–XII ст., досить пошкоджені. Ікони ж того часу, ймовірно загинули. В XVII–XVIII ст., як у самому Чернігові, так і в регіоні з'являється багато чудотворних богородичних ікон. Зокрема, найбільш шанованим є образ Іллінської Божої Матері, створений Геннадієм Дубенським у 1658 р., для намісного ряду іконостаса чернігівської Іллінської церкви. В 90-х роках XVII ст. невідомим майстром було виконано список чудотворної Єлеської ікони Божої Матері, який сьогодні є святинею монастиря. Гравер Інокентій Щирський у 1688 р. написав копію Любецької Богородиці.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. чернігівський іконопис розвивався за рахунок діяльності майстерень при монастирях єпархії, окремих малярів, центрів місцевого старообрядницького та народного іконопису, приватних іконописних майстерень професійних живописців.

У другій половині XIX ст. на Чернігівщині строгого нагляду за іконописцями не було, тому з'являється багато ікон виконаних у різних стилях, з різним професійним підходом, або з неканонічними чи забороненими сюжетами. Саме це стало причиною того, що такі ікони потребували контролю з боку церковної влади. Задля цього на початку XX ст. було організовано Єпархіальний цензурний комітет, аби «неіскусно» написані ікони не потрапляли ні у приватні будинки, ні – тим паче – у православні храми. Для цього згаданим комітетом було створено, навіть, проект правил [1].

Причиною створення Комітету були зауваження щодо манери виконання іконописних робіт, зокрема в іконописному живописі, майстри не дотримувалися пропорцій та симетрії, не зображали красу форм. Наголошувалося на тому, що церковний іконопис початку XX ст. не відрізняється від іконопису, який був півтора століття тому. Наприклад, у рукописному указі Святейшого Синоду від 1767 р., який зберігається в архіві однієї з церков Конотопського повіту, говориться, що під час подорожі Волгою, імператриці Катерині II, один купець подарував ікону Св. Трійці з трьома головами і чотирма очами.

Цензурний комітет вважав, що для впорядкування іконопису, велику користь дало б введення курсу історії церковного живопису в Чернігівській семінарії та духовних училищах єпархії, а ще необхідно вести строгий нагляд за цехами, майстернями «богомазів», які працюють у кожному повіті Чернігівської губернії і, навіть, у селах і хуторах. Звертали увагу і на те, щоб іконописці були православними віруючими, грамотними, знали Святе Письмо, праці св. Отців Церкви та життя святих. Недопустимими вважали випадки,

коли «богомази» прямо на ярмарках перемальовували один образ в інший. Такий іконопис переслідувався законом [2].

Цензурний комітет з іконопису реальних змін у дотриманні усіх вимог при написанні ікон не вніс, бо теоретичні засади, на які він мав спиратися, затверджено, а от в життя впроваджено не було.

В останній чверті XIX – на початку XX ст. у Чернігові починають працювати приватні малярні місцевих майстрів, які мали академічну освіту. Про їх роботу відомо з місцевої періодики. Відомо, що в 1901 р. в Чернігові була відкрита художньо-іконостасна майстерня художника 1-го ступеня імператорської Академії мистецтв Миколи Зеньковича. Розташовувалася вона в будинку Шугаєвського, який стояв на розі вулиць Воздвиженської та Мстиславської [3]. (Сьогодні це район Молодіжного театру в Чернігові).

Одне з оголошень, розмішених в «Чернігівських губернських відомостях», свідчить про те, що у 1881 р. у Троїцькому Архієрейському домі працював іконописець Терентій Шкляревський, котрий проводив живописні роботи там-таки в архієрейському будинку та у Слєцькому монастирі [4].

Іконописні осередки працювали в чернігівському Свято-Успенському Слєцькому монастирі. Так, у 1892 р. за ініціативою преосвященного Сергія була відкрита іконописна школа для приходящих. Розміщувалася майстерня в будинку, який є найдавнішою дерев'яною спорудою XVII ст., яка збереглася на Лівобережній Україні до сьогоднішнього дня. Проживали в ньому настоятелі Слєцького монастиря – Феодосій Углицький, Іоанікій Галятівський, проповідник Димитрій Ростовський [5].

У «Чернігівських єпархіальних відомостях» за 1904 р. міститься оголошення Федора Івановича Кривопалова такого змісту:

Довожу до сведения Духовенство Черниговской Епархии, что мною открыта Киевская Русская мастерская золотых, серебряных, бронзовых чеканных и гальванопластических изделий, в которой принимаются всевозможные церковные новые работы, обновления, починка, серебрение и позолота церковной утвари, а также чеканку риз на иконы и всевозможные чеканные работы по латуни и отливке, золочение гальваническое и через огонь, серебрение и никелирование разных хозяйственных вещей, а также принимаются заказы и починка разного рода золотых и серебряных вещей.

Заказы исполняются добросовестно и аккуратно.

Цены умеренные.

Надеюсь, что Духовенство Черниговской Епархии не оставит без внимания моей мастерской, которая находится в г. Чернигове, по Хлебопекинской улице, д. Елецкого монастыря № 4.

С почтением Фёдор Иванович Кривопалов [6].

Нині колишня Хлібопекинська вулиця іменується – Воровського.

У 1907 р. у будинку Басанця на вулиці Підмонастирській працювала художня іконостасна майстерня Олексія Миколайовича Зайцева. Майстер приймав замовлення на іконостаси, кіоти, «исправлял и переписывал иконостасную живопись» [7].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. ікона стає товаром нарівні з іншими церковними речами. Тому в Чернігові, як і в інших містах України, відкриваються профільовані крамниці, оптові склади привозних ікон [8]. Так, оптовий склад ікон і церковних речей було відкрито Іваном Івановичем Зотовим у власній майстерні. Як указує власник, склад і фірма існували «со дня открытия мощей Святого Феодосия» [9] (1896 р.). На складі І. Зотов збував точні копії ікон св. Феодосія, чернігівських чудотворних ікон, ікони із зображеннями різних святих. Товар у І. Зотова був розрахований як для багатих, так і для бідних церковних приходів. Наприклад, ікони на кипарисовій дошці з чеканкою по червоному золоту та прикрасами з різнокольорової емалі коштували від 30 до 125 руб., а на простих дошках без позолоти – наполовину дешевше. Ікони в бронзових чеканних шатах, позолочені через вогонь, за якістю можуть замінити срібні, і коштували від 65 до 180 руб. Срібні позолочені шати коштували від 35 до 50 руб. за фунт. Усі ікони, що були виконані у майстерні І. Зотова або продавалися на його складі були освячені біля раки св. Феодосія – доказом цьому були спеціальні печатки на товарах [10].

Вели торгівлю церковними речами не лише місцеві майстри й іконописці, але й приїжджі, такі наприклад, як московський фабрикант К.А. Збрук. Його торгова лавка розташовувалася в Чернігові «вблизи собора, против бульвара, в доме Лисовской» [11]. Продавав К. Збрук ікони із зображенням св. Феодосія, золоті, срібні й емальовані хрестики із зображенням святого, лампадки.

На вул. Шосейній (сучасний просп. Миру) в будинку Маркельса, недалеко від собору, розміщувався оптовий склад ікон і кіотів Д. Строкова. Купити на складі можна було ікони Феодосія Чернігівського у шатах із щирого срібла 84-ї проби за ціною від 9 до 170 руб. (залежно від розмірів ікони). Ікону св. Феодосія у 2 аршина, прикрашену срібними з позолотою шатами, можна придбати за 180 руб.

На складі у Д. Строкова завжди було багато ікон: св. Феодосія – виконаних на кипарисових і вільхових дошках; для наречених – вінчальні ікони Спасителя та Божої Матері у срібних товстих шатах 84-ї проби за ціною від 4 руб. і дорожче; золоті обручки 56-ї проби від 6 руб. за пару; дарохранительниці; Євангелія.

Д. Строков приймав замовлення на ікони Феодосія Чернігівського у своїх агентствах, які знаходилися у Москві, Санкт-Петербурзі, Саратові, Нижньому Новгороді [12].

Поруч із «ученим» і «новоманірним» іконописом у другій половині XVIII ст. поширюється на Лівобережній Україні іконописний примітив. Народні ікони – це як «хобі» для багатьох селян, що вміли тримати пензля в руках, яке стає основним джерелом прибутку. Про кількість народних іконописців, які працювали на Чернігівщині наприкінці XVIII ст., згадує О. Шафонський. У своїй праці «Чернігівського намісництва топографічний опис» він вказує, що в Чернігові було 2 іконописці, в Ніжині – 11, Городні – 2 [13].

У XIX ст. на Чернігівщині вже існували досить розвинені майстерні народних іконописців. Найвідоміші з них – у Семенівці (недалеко від Новозибкова) та Новгороді-Сіверському. Ці майстерні сформували стиль класичної народної ікони, яка у своїй образній основі стикається з народною картиною – портретом.

На початку XX ст. народний іконопис Чернігівщини все більше тяжіє до кустарного виробництва. Серед етнографічних джерел лише «Короткі нариси кустарних промислів Чернігівської губернії за 1913 р.» вважають іконопис промислом і вказують кількість майстрів, яких нараховано в губернії 13 [14]. Був добре налагоджений ринок збуту народних ікон. Продавалися вони на базарах і ярмарках у містах України. Коштувала така ікона приблизно 2 руб. (для порівняння – за ці гроші можна було купити поросля або мішок пшениці).

Народні ікони були лише ужитковими, бо в ортодоксальній церкві вони не допускалися – церковна влада такі ікони переслідувала як неканонічні й гріховні, забороняла їх встановлення та продаж. У другій половині XIX ст. у Київській і Чернігівській єпархіях були видані накази, які забороняли продаж народних ікон. До переслідування народної ікони залучалася, навіть, поліція [15].

Загалом, проаналізувавши матеріали, вміщені в «Чернігівських губернських відомостях» за 80-ті роки XIX ст., а також видання початку XX ст., можна частково прослідкувати на якому рівні розвивався іконопис у Чернігові. Осередками малювання ікон залишаються монастирі, де відкриваються іконописні школи або індивідуально працюють ченці чи священники. Значна частина святих образів створювалася світськими майстрами, які мали спеціалізовану освіту. Такі майстри були як місцевими, так і – найчастіше – приїжджими. Малярську продукцію іконописців можна було придбати на ярмарках, або в спеціалізованих іконних крамницях Чернігова. Такі лавки найчастіше були й майстернями, де можна не лише купити ікону, але й замовити нову чи відреставрувати стару. Складається враження, що ікони в той час були вельми прибутковим товаром і для професійних ікономисців, і для народних майстрів-«богомазів». Саме через це, мабуть, святі образи не завжди відзначалися високим професіоналізмом. Робота з контролю іконописців не проводилася, бо як часто буває – все залишається на папері та в планах. Відтак, ікони, які створювалися на Чернігівщині були різнопланові й різного гатунку.

Джерела та література

1. *Васютинский Ф.* Историческая справка // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1908. – № 3. – С. 86–94. (часть неофиц.).
2. *Могилевский Н.* Несколько слов к вопросу об упорядочении нашего иконописания // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям (неоф. часть). – 1911. – № 9. – С. 286–289.
3. Объявление // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1901. – № 4. – С. 160.
4. Объявление // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1881. – № 7. – С. 143.
5. *Доценко А.В.* Чернігівський Єлецький монастир: історія і діяльність / Доценко Алла Володимирівна, Шевчик Ірина Сергіївна // Чернігівські старожитності : наук. зб. / Нац. архіт.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : вид. Лозовий В. М., 2010. – Вип. 3: До 950-річчя заснування Чернігівського Свято-Успенського Єлецького монастиря. – С. 57.
6. Киевская русская мастерская золотых, серебряных, бронзовых, чеканных изделий // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям. – 1904. – № 21. – С. 776.
7. Художественная иконостасная мастерская А.Н. Зайцева в Чернигове // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1907. – № 16. – С. 578.
8. *Курач С.* До проблем існування і наукового вивчення іконопису на Придесенні. // Сіверянський літопис. – 1997. – № 6. – С. 51–56.
9. От оптового склада икон, киотов и церковной утвари // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1903. – № 21. – С. 748.
10. Там само.
11. Иконная торговля // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1897. – № 23. – С. 909–910.
12. Уведомление от оптового склада икон и киотов // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1898. – № 3. – С. 176–177.
13. *Пономаревська О.* Центри народного іконопису північно-східного Полісся. Історико-культурні проблеми визначення [Електронний ресурс] // Міст: мистецтво історія сучасність теорія. Вип. 4–5 [веб-сайт]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mist/2008_4-5/PDF%5CMIST-4. – Назва з екрану (01.11.2012).
14. Там само.
15. *Фесенко Л.* Иконы коваля Вакули // Робітничка газета. – 1997 – 29 січня. – С. 4.

Миколайко Т.А. Иконописные лавки и мастерские в Чернигове в конце XIX – начале XX в.

В статье раскрывается вопрос о развитии иконописи в Чернигове на примере частных иконописных мастерских и иконных магазинов, которые работали в городе в конце XIX – начале XX вв., проблемы, которые существовали в иконной живописи того времени, и их решение.

Ключевые слова: икона, иконописная мастерская, Епархиальный цензурный комитет, народная икона.

Mykolayko T.A. Iconography workshops and stores in Chernihiv in the late 19th – early 20th centuries

The article describes the questions about of iconography in Chernihiv on the example of private iconography workshops and iconographical stores, which have worked in town in the late 19th – early 20th centuries, and problems that have existed in iconography.

Keywords: ikon, icon workshop, the Eparchial censorship committee, folk ikon.

Дата подання до друку: 14.11.2012 р.